





مرکز ملی پژوهش‌های اسلامی
مجلس شورای اسلامی

نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی بایسنغر

مدیر مسئول و سردبیر: دکتر خلیل الله افضلی

مدیر داخلی: مسعود امینی

دستیار سردبیر: سیندخت تمنا

پوشه و برگ آرا: حسین علی ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲ خورشیدی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

رویه نامه: عبارت دعایی «هرات صانها الله عن الآفات و النکبات» و نظایر آن نوشته کاتبان گوناگون

نشانی پخش:

■ افغانستان، هرات، شهر نو، ضلع شمالی ارگ، پلاک ۱، ساختمان باغ شهر، مؤسسه پژوهشی بایسنغر

شماره‌های تماس: ۰۰۹۳۷۹۹۸۳۵۱۹۲ | ۰۰۱۴۲۴۵۰۲۹۳۲۱



شماره سوم نامه بایسنغر با حمایت مالی آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات منتشر شده است.



مؤسسہ پژوهشی بایسنغر

نامهٔ بایسنغر

(سال نامهٔ علمی - پژوهشی)

(۳)

۱۴۰۲ خورشیدی

این شماره از مجله در پایگاه اینترنتی مؤسسہ پژوهشی بایسنغر به نشانی زیر قابل دسترس است:

WWW.BAYSUNGHUR.ORG

راه‌نمای نگارش مقاله

۱. مقاله باید حاصل پژوهش علمی نویسنده/نویسندگان دربارهٔ زبان و ادبیات فارسی و تاریخ خراسان کهن با تأکید بر پژوهش‌های مربوط به هرات باشد و در هیچ مجله یا مجموعه‌ای به چاپ نرسیده یا برای آن‌ها ارسال نشده باشد.
۲. مقاله به ترتیب باید شامل چکیده (۵ تا ۸ سطر) کلیدواژه‌ها (حداکثر ۵ واژه)، مقدمه (پرسش تحقیق، پیشینهٔ تحقیق، روش و منابع)، بحث و بررسی و نتیجه باشد و از ۱۵ صفحهٔ A۴، ۲۵ سطر تجاوز نکند.
۳. ارسال چکیدهٔ انگلیسی در صفحه‌ای جداگانه همراه با مشخصات نویسنده یا نویسندگان الزامی است.
۴. منابع مورد استفاده در پایان مقاله و براساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده به شرح زیر آورده شود:
کتاب: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام نشریه، دوره/سال، شماره، شمارهٔ صفحات مقاله.
مجموعه‌ها: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام ویراستار یا گردآورنده، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر، شمارهٔ صفحات مقاله.
سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، تاریخ استفاده از سایت اینترنتی (داخل [])، عنوان موضوع (داخل (۱))، نشانی سایت اینترنتی.
۵. ارجاعات در متن مقاله به صورت پانویس (نام خانوادگی، نام، نام کتاب یا مقاله، تاریخ انتشار، شمارهٔ صفحه) نوشته شود.
۶. نقل قول‌های مستقیم بیش از ۵ سطر در صورت جدا از متن با فرورفتگی (نیم سانتیمتر) از دو طرف درج شود.
۷. توضیحات تکمیلی و معرفی منابع بیشتر در پیوند به موضوعات مختلف، در

یادداشت‌های مقاله ارائه شود.
۸. مقاله بر اساس شیوه‌نامه مؤسسه پژوهشی بایسنگرکه در وب‌سایت مؤسسه قابل دسترس است، تنظیم شود. در صورت لزوم، مجله در ویرایش ادبی مقالات بدون تغییر محتوای آن آزاد است.

فهرست

- راه‌نمای نگارش مقاله ۵
- سرنامه ۱۱
- بخش نخست؛ جست‌وجو** ۱۷
- پیوند داستان سرایی عامه و مذهب عامیانه: بررسی نقش بی‌بی سستی در ابومسلم‌نامه ۱۹
دکتر آمنه ابراهیمی
- معروف بغدادی و نخستین فعالیت‌های کارگاه بایسنغر میرزا ۳۹
دکتر شیوا میهن
- محزّر مجالس العشّاق؛ سلطان حسین بایقرا ۸۳
دکتر مهدی بیلافی
- آئینه‌شاهی؛ واکاوی اندیشه مولانا حسین واعظ کاشفی در تکوین مکتب سیاسی هرات ۱۱۱
دکتر داوود عرفان
- آگاهی‌های تازه درباره‌ی امیر جمال الدین عطاء الحسینی ۱۳۳
دکتر خلیل‌الله افضلی
- مقایسه‌ی افسانه‌ها و حکایت‌های مقدمه‌ی شاهنامه‌ی بایسنگری با روایت‌های شفاهی ۱۷۳
دکتر محمد جعفری قنواتی
- پژوهشی در آب‌انبارهای محله‌ی قضاّت در شهر کهنه‌ی هرات ۱۸۵
غلام‌محمد عاصم و دکتر تتسویا اندو | برگردان از انگلیسی؛ طه آور
- جعفر بایسنگری؛ حیات، هنر و شیوه ۲۰۹
سید امیر منصوری
- اولنگ‌اولنگ، ترانه‌ی مراسم عروسی مردم هرات ۲۴۷
دکتر اسدالله شعور



- آرامگاه محمد غازی در فوشنج ۲۸۱
 دکتر برنارد اوکین | برگردان از انگلیسی: سیندخت تمنا
- تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا ۳۱۵
 سیندخت تمنا
- بخش دوم؛ هرات‌شناسی** ۳۲۷
- تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات ۳۲۹
 دکتر محمد شعیب مجددی
- مقامات مولانا کلان زیارتگاهی ۳۴۹
 دکتر عارف نوشاهی
- دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل ۳۷۷
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: معصومه نظری
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۱
 رادک سیکورسکی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۹
 دکتر کریستینا نوله کریمی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب تاریخ هرات از چنگیزخان تا امیر تیمور ۴۱۳
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: سید وهاب فروغ طبیبی
- بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه ۴۲۳
 دکتر محمد افضلی
- معرفی کتاب قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری ۴۳۵
 دکتر داوود عرفان
- مرواریدی در هرات ۴۴۳
 دکتر اسراء السادات احمدی
- کتابخانه‌های آبدان مسجد جامع هرات ۴۵۱
 دکتر خلیل‌الله افضلی
- از نامه ادبی هرات ۴۵۷
 عبدالغفور سنگانی
- جایابی باغ نعمت‌آباد و بناهای بازمانده از آن ۴۶۵
 مسعود امینی
- خانقاه پوران ۴۸۷
 حمیدالله کامگار



۴۹۵	بخش سوم؛ هریوکان
۴۹۷	پهلوان محمد ابوسعید و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد مقدمه: مسعود امینی برگردان رساله از ترکی جغتایی: احمد حسینی مروی
۵۲۱	بخش چهارم؛ عرضه داشت
۵۲۳	گزارش کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر
۵۳۳	بخش پنجم؛ تازه درگذشتگان
۵۳۵	غلام حیدر اسیر هروی
۵۳۹	محمد آصف فکرت هروی
۵۴۳	فضل الله زرکوب
۵۴۹	دکتر اسدالله حبیب
۵۵۵	عبدالله سمندر غوریانی
۵۶۵	عبدالکریم تمنا
۵۶۹	محمد شاه واصف باختری
۵۸۱	گزارش مختصری از برنامه های بازسازی دفتر تیکا در هرات

(۲)
معرفی کتاب



جلد تاریخ و صاف، ۸۳۵ق.، مجموعه کی‌یر، موزه هنر دالاس.

بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه

استقبال از آثار عبدالرحمن جامی در جهان اسلام

در سده‌های چهاردهم تا بیستم میلادی

ویرایش تیپو د هوبرت و الکساندر پاپ

انتشارات بریل، لیدن/ بوستون

نویسنده و برگرداننده از انگلیسی: دکتر محمد افضلی

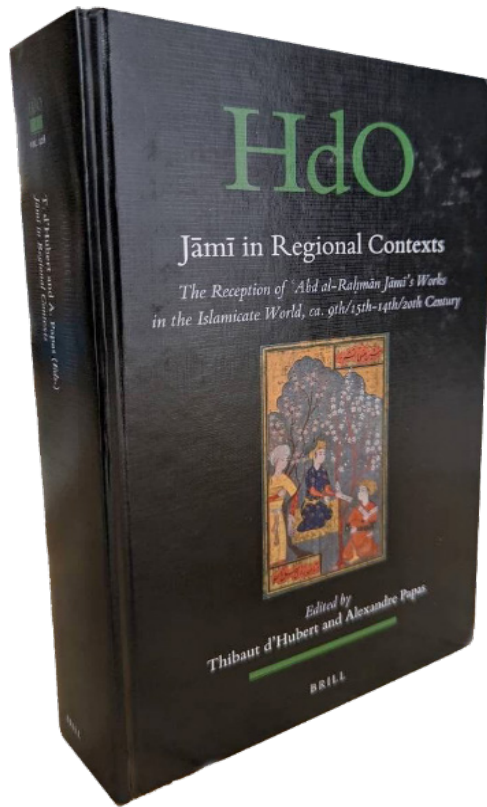
بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه نام مجموعه مقاله‌هایی است که در کتاب راه‌نمای خاورشناسی بریل^۱ بخش نخست، شماره ۱۲۸ از جانب انتشارات بریل در سال ۲۰۱۹ منتشر شده است. تیپو د هوبرت^۲ دکتر علوم تاریخ و زبان‌شناسی از دانشگاه سوربن پاریس و استاد دانشگاه شیکاگو و الکساندر پاپا^۳ تاریخ‌شناس اسلام و آسیای مرکزی و دکتر تاریخ از دانشگاه سوربن فرانسه، سرپرستی و تهیه این اثر ارزنده را بر عهده داشته‌اند.

این کار در نوع خود نخستین تلاش گسترده در زبان انگلیسی است و با مجموعه‌ای از مقاله‌های پژوهشی نشان می‌دهد که عبدالرحمن جامی (درگذشته ۸۹۸ق. / ۱۴۹۲م.)، تأثیرگذارترین شخصیت دنیای فارسی‌زبانان، چگونه بار دیگر معیارهای عرفان اسلامی، ادبیات و شعر را بازآفرینی کرد و این معیارهای جدید، چگونه به شکل‌گیری سنت‌های منطقه‌ای انجامید. در همین راستا، جغرافیای تازه‌ای از شیوه‌های فکری و همچنین پرسش‌هایی پیرامون نویسندگی و اعتبار فرهنگ‌های بومی پدیدار گشت. در حال حاضر، این متخصصان زبان‌های فارسی، عربی، چینی، گرجی، مالایی، پشتو، سانسکریت، اردو، ترکی و بنگالی می‌باشند که شرح منحصر به فردی از مفهوم و پذیرش آثار جامی را در سراسر قاره اوراسیا و کشورهای جنوب شرق آسیا در این مجموعه ارائه می‌دهند. هوبرت و پاپا که مشترکاً ویراستاری این کتاب را به عهده داشتند، می‌نویسند که ایده این کار در جون ۲۰۱۰ در یک بحث غیررسمی بین آنان در رستورانی در حومه پاریس مطرح شد. پس از صرف غذا،

1. HdO

2. Thibaut d'Hubert

3. Alexandre Papas



پرسش‌های متداول و دوستی نوپای ما سبب شد که گفت‌وگوی خود را به صورت ژرف‌تر ادامه دهیم؛ به قدری که یک سال بعد تصمیم گرفتیم دست به کاری بزنیم که آن را نشریهٔ جهانی می‌نامیم: «جامی در دارالاسلام و ماورای آن».

هدف ما این بود که استقبال از آثار عبدالرحمن جامی و از طریق او میراث فکری عصر تیموریان را مورد مطالعه قرار داده و خلای عظیم پژوهش‌های مدرن دربارهٔ تاریخ فرهنگی اوراسیا را پر کنیم. ما همچنین امیدوار بودیم که الگویی برای مطالعات زبان‌شناسی در مورد روندهای فرامنطقه‌ای و فرازبانی در جهان اسلام ارائه کنیم. این پروژه، متخصصان از سنت‌های ادبی را که به رغم مراجعهٔ مشترکشان به مجموعهٔ تولیدشده و معیاری جدید در طول دورهٔ تیموریان که هرگز قبل از آن به صورت مرتبط مطالعه نشده بود، گرد هم آورد. ما از مؤرخان کتاب، زبان‌شناسان، متخصصان زبان و ادبیات مختلف و اسلام‌شناسان خواستیم تا محورهای مختلف یک فرایند بین فرهنگی را دوباره به هم متصل کنند و به طور خاص، ما متخصصان از زبان‌های مختلف مانند فارسی، عربی، ترکی (عثمانی و جغتایی)،





سانسکریت، پشتو، اردو، بنگالی، چینی، مالایی و گرجی را گرد هم آورده‌ایم تا تأثیر ادبیات تیموری بر تاریخ روشن‌فکری در سطح جهانی مطالعه و بررسی شود.

ابتدا در اکتبر ۲۰۱۲ م. سمپوزیومی در دانشگاه شیکاگو برگزار کردیم تا یک‌دیگر را با مطالب موجود در هر عرفی آشنا سازیم و دستورالعمل‌هایی را برای یک تحلیل مشترک از این موضوع پیچیده تعریف کنیم. پس از یک سال تحقیق بیشتر، کنفرانس بین‌المللی در نوامبر ۲۰۱۳ در پاریس برگزار شد تا نتایج این کار مشترک ارائه شود. در حالی که سمپوزیوم به ما اجازه داد تا زمینه اشاعه و استقبال از آثار جامی را ترسیم کنیم، هدف نشست دوم این بود که به جزئیات هر مشارکت بپردازیم.

همان‌طور که انتظار می‌رفت، نزدیک شدن به متون و توجه به مضامین خاص، مسائلی چندبُعدی را برجسته ساخت و بحث‌هایی را ایجاد کرد که از لحاظ مواجهه با منابع، مورد توجه بیشتر قرار گرفت. در اپریل ۲۰۱۴ م. کارگاه کوچک‌تری در شیکاگو برگزار شد تا در مورد ایجاد کتابی خاص برای مجموعه کتاب‌های راه‌نمای خاورشناسی بریل بحث شود که این کار باعث شد تا تیم بین‌المللی به طرز تحریک‌کننده‌ای کار کند. پس از ماه‌ها نگارش و ویرایش و البته با هماهنگی‌هایی میان گروه محصول کارکرد نهایی پروژه، این کتاب است که همکاری‌های تقریباً همه شرکت‌کنندگان را در خود جای داده‌است. بیست و دو مقاله این کتاب در سه محور تقسیم شده تا نشان دهد که آثار جامی از ابتدای دوران خودش تا آغاز قرن بیستم، تأثیر عمیقی بر منظر فکری جهان اسلام بر جای گذاشته‌است.

در پژوهش قبلی که در مورد جامی انجام شده بود، ما به طور شگفت‌انگیزی هر چند ضمنی به درک مشابهی از استقبال گوناگون از آثار جامی دست یافتیم که تا حال به این صورت ارائه نشده بود. این امر به‌ویژه در مورد مقاله‌های دو همایشی که به ترتیب در کابل در سال ۱۹۶۵ و در دوشنبه در سال ۱۹۷۳ منتشر شد، صادق است. شاید به دلیل لهجه‌های ملی‌گرایانه یا تبلیغات شدید آن زمان و شاید به دلیل دسترسی بسیار محدود به چنین نشریاتی، بسیاری از مقاله‌های نویسندگان افغانی، تاجیک، ایرانی، ازبک، گرجی و آذربایجانی در این مجموعه‌ها،

۱. ویژه‌نامه تجلیل از پانصد و پنجاهمین سال تولد نورالدین عبدالرحمن جامی (د. ۸۹۸ ق.): شامل پیام‌ها و بیانیه‌ها (کابل: وزارت مطبوعات، ۱۳۴۴ ش. ۱۹۶۵ م.)، سخنان افتتاحیه و شرح زندگی‌نامه و آثار جامی است. همچنین حاوی عکس‌ها و سخنرانی‌های مقامات افغان و خارجی از جمله رئیس کتاب‌خانه عمومی قاهره در کابل و تصاویر بازدید هیئت سی نفری دانشمندان از بناهای اصلی تیموریان هرات با توضیحات لازم است.

۲. مجموعه مواد و مقالات جشن پانصد و پنجاهمین سال تولد عبدالرحمن جامی، همچنین گرمای داشت از چهلمین سال تأسیس جمهوری تاجیکستان شوروی در سال ۱۹۲۴، جامی را به عنوان متفکر مترقی و شاعر معرفی می‌کند که میراثش در آثار شاعران معاصر تاجیک مانند صدرالدین عینی، ابوالقاسم لاهوتی، میرزا تورسون زده، و میرسعید میرشکار بازتاب یافته‌است.



به عنوان نوشته‌های پیش‌رو دیده می‌شود که متأسفانه امروز به طور کلی فراموش شده است.^۱ در این راستا، تلاش جمعی ما، هم ادای احترام به همکاران ما در افغانستان و آسیای میانه و هم تلاشی برای ارائه یک کتاب مرجع بدیع است. در ادامه به جای خلاصه‌کردن فصل‌های متوالی کتاب به سادگی آن‌ها را به صورت مفهومی معرفی می‌کنیم و در صورت لزوم برخی از داده‌های اضافی را که توسط پیشینیان ما مشخص شده، یادآوری می‌کنیم.

محور اول مجلد حاضر، «مسیر کتاب» است؛ یعنی تولید، نسخه‌برداری یا سرو سامان دادن به نوشته‌های خود جامی و یا مقامات و دانشمندان خارجی را شامل است. سفرنامه‌های طولانی، نامه‌ها و دست‌نوشته‌ها و همچنین ویژگی‌های مواد آن‌ها، نه تنها گسترش مستمر آثار دانشمندان را نشان می‌دهد، بلکه نحوه خواندن و استفاده از آن‌ها توسط واسطه‌ها و ستایشگران مختلف در سراسر جهان اسلام را نیز نمایان می‌سازد. نوشته‌های جامی بیشتر از پرمخاطب‌ترین آثار اواخر سده‌های میانه یا اوایل عصر مدرن، آثاری را شکل داده‌است که تاریخ فرهنگ جهان فارسی‌زبانان را از سده پانزدهم به بعد معرفی می‌کند.

همان‌طور که چندین مقاله در مورد جلسات کنفرانس فوق‌الذکر نشان می‌دهد، این پرسش‌ها در دهه ۱۹۶۰م. به طرز هراسناکی ظاهر شد. تعداد زیادی دست‌نویس از آثار جامی در غرب آسیای مرکزی، قفقاز جنوبی مربوط به زمان تیموریان، پیدا شد. در همین زمینه م. سلطانوف، پژوهشگر اهل باکو، تعداد دست‌نویس‌های محفوظ در آذربایجان را ۱۸۸ نسخه تخمین زده‌است که از میان آن‌ها *الفوائد الضیائیة* (شرح ملا جامی)، یوسف و زلیخا (کهن‌ترین نسخه از سال ۹۷۴ق. / ۱۵۶۶م.) را می‌یابیم که شامل نگاره‌هایی می‌باشد، در حالی که جدیدترین آن‌ها در سال ۱۳۱۷ش. / ۱۸۹۹م. تدوین شده‌است. مجموعه نامه‌ها یا منشآت (کهن‌ترین نسخه از سال ۹۲۷ق. / ۱۵۲۰م.)، *سُبْحَةُ الْأَبْرَارِ* (کهن‌ترین نسخه از سال ۹۵۳ق. / ۱۵۴۶م.)، *هفت‌اورنگ* (اولیه) (نسخه‌ای از سال ۹۸۰ق. / ۱۵۷۲م.)، *سلسله الذهب* (کهن‌ترین نسخه از سال ۹۷۵ق. / ۱۵۶۷م.) و *بهارستان* (کهن‌ترین نسخه از سال ۹۰۸ق. / ۱۵۰۲م.)، می‌باشد.^۲ م. اشرفی در دهه ۱۹۶۰، متخصص مینیاتور از تاجیکستان، در

۱. پس از این دوره، وضعیت نامناسب در افغانستان بیشتر فعالیت‌های دانشگاهی را متوقف کرد. نکته قابل توجه این است که نجیب مایل هروی، زبان‌شناس هراتی که به طور گسترده روی جامی کار کرده‌است، در سال‌های ۱۹۷۱ - ۱۹۷۲ به ایران مهاجرت کرد. در تاجیکستان، کتابی به مناسبت پانصد و هفتاد و پنجمین سالگرد تولد جامی منتشر شد اما محققانه نیست. این کار در اصل فهرستی از ۱۲۷۰ نشریه درباره شاعران جمهوری‌های شوروی است که به زبان‌های مختلفی مانند فارسی، روسی، ازبکی، آذری، حتی ارمنی و لیتوانیایی نوشته شده‌است. مرجع مربوطه: ل. ا. بالووا و ن. ج. شرباکووا، عبدالرحمن جامی، فهرست آثاری در باره او که در سال‌های ۱۹۸۸ - ۱۹۱۷ از چاپ برآمده‌است.

۲. م. سلطانوف، «آثار جامی در گنجینه نسخ آذربایجان» ردیف عبدالرحمن جامی، صص ۱۴۴ - ۱۴۸.





کتاب خانه ملی میخائیل سالتیکوف شچدرین^۱ در سنت پترزبورگ، نسخه خطی لویح جامی را که در سال ۱۹۷۸ ق. ۱۵۷۰ م. توسط خوش نویس مشهور، احمد الحسینی مشهدی^۲ استنساخ شده بود، پیدا کرد. این نسخه با پنج نگاره مصور شده است که به نظر می رسد توسط هنرمند نه چندان شناخته شده میرزا علی تبریزی در دهه ۱۵۳۰ - ۴۰ م. تصویرگری شده باشد.^۳ مجموعه مقالات کتاب راه‌نمای خاورشناسی بریل، در سه محور تقسیم بندی شده است.

محور اول

در محور اول کتاب با ژتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه زیر عنوان «سیر کتاب»، این مقالات آمده است:

- فرانسیس ریچارد^۴ در مطلب خود با عنوان «نمونه‌ای از موفقیت‌های ادبی، انتشار آثار شعری جامی در سراسر خاور نزدیک»، پدیده بزرگ تری را مشاهده می‌کند، و آن گسترش سریع دست‌نویس‌های شعری جامی در خاور نزدیک است که آن را یک «موفقیت ادبی» می‌داند. نه تنها متون، بلکه تصاویر نیز عناصر گویایی است که فرایند دریافت را روشن می‌کند.
- سونیل شرما^۵ مقاله‌ای را با عنوان «گرایش به جامی از طریق فرهنگ بصری، رواج یوسف وزلیخا در جوامع فارسی‌زبان» به طور گسترده‌تر، انطباق تصویر روایت با دیگر مخاطبان را با توجه به «فرهنگ دیداری» در محیط جنوب آسیا مورد بحث قرار می‌دهد. موهج دانشگاه پنجاب در لاهور در تحقیقی که بر روی تعامل میان شاعر هراتی و شبه قاره هند انجام می‌دهد، نامۀ جامی در دست می‌آورد که جامی در سال ۱۴۷۸ ق. ۸۸۳ م. به غیاث الاسلام مورد نظر، یعنی ملک التجار سلطان بهلول لودی، فرستاده بود. این نامه‌ها به موضوع تصوف می‌پردازد و با نسخه‌ای از خلاصهٔ نضجات‌الأنس که جامی در همان سال تکمیل کرده، همراه است.^۶
- حامد الگار^۷ در مطلب «جامی و عثمانی‌ها»، روابط مولانا عبدالرحمن جامی با عثمانی‌ها را از طریق مبادلات دیپلماتیک و فکری با جزئیات آن مورد بررسی

1. Mikhail Saltykov-Shchedrin (1826 - 1889AC)

۲. سید احمد یا میر سید احمد (د. ۹۸۶ ق.) از شاگردان میرعلی هروی است.

۳. م. م. اشرفی، «مینیاتورهای ناشناختهٔ هنرمند تبریزی نیمهٔ نخست سدهٔ شانزدهم»، میرزا علی، ردیف عبدالرحمن جامی، صص ۱۶۶ - ۱۷۱.

4. Francis Richard

5. Sunil Sharma

۶. محمد باقر، «روابط مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی با هند و پاکستان، در تجلیل از پانصد و پنجاهمین سال تولد جامی.

7. Hamid Algar





قرار می‌دهد و جایگاه قابل توجه او را در میان ادیبان ترک عثمانی تا قرن نوزدهم برجسته می‌سازد.

- مظفر علم در نوشتاری که برای این جلد از کتاب *راه‌نمای خاورشناسی بریل* با عنوان «عالم، عارف و شاعر، جامی در دنیای هندو و مسلمان» تهیه کرده است، نامبرده این مسیر و بسیاری از مسیرهای دیگر را دنبال می‌کند تا حضور جامی را در یک دوره طولانی مدت، بازنگری کند.

- فلوریان شوارتز^۱ در نوشته‌ای با عنوان «استقبال اعراب از جامی در سده‌های شانزدهم و هفدهم، الفوائد الضیائیة والدرة الفاخرة» نشان داده است که سیر این کتاب‌ها، قطعاً به نواحی همجوار قلمرو تیموری ختم نمی‌شود بلکه چندین فصل از این کتب، باعث نفوذ آن‌ها در غرب و شرق قلمرو تیموری شده است. وی دورسأله نظری جامی در اوایل عصر مدرن را برجسته می‌سازد که استقبال اعراب از آن‌ها حکم‌رنگ بوده است.

- محمدنسرین ناصر مطلبش را با عنوان «نورالدین عبدالرحمن جامی در نوشته‌های صوفیانه به زبان مالایی» تدوین کرده و بررسی جامی از ارجاعات به جامی در «نوشته‌های صوفی به زبان مالایی» را بر اساس نسخه‌های خطی اخیراً شناسایی شده که بین سده‌های هفدهم و نوزدهم کتابت شده است، ارائه می‌کند.

جامی، این دانشمند هراتی به عنوان یک انتقال‌دهنده، مترجم مضامین اسلامی و صوفیانه، با استفاده از دانش و مهارت‌های روایی خود، برای نشر معارف دینی و دفاع از ارزش‌های صوفیانه عمل می‌کرد. آثار او ضمن استقبال جهانی، سنت ترجمه عرفان اسلامی به زبان‌های مختلف را در پی داشت و در نتیجه، تغییرات ظریف و تفاسیر جدیدی را در مباحث مربوطه ارائه کرد.

در میان نوشته‌های جامی که در مسیر پژوهشگری نادیده گرفته شده، نوع ادبی «قصیده» را نیز می‌یابیم که از بسیاری جهات قابل توجه است. آقای توفیق محقق افغانستانی در مطالعات گذشته، از پانزده تا بیست قصیده را با چندین توصیف یا تبصره از بناهای تاریخی هرات (باغ‌ها، حوض‌ها، کاخ‌ها، مدارس، مساجد، زیارتگاه‌ها و خانقاه‌های صوفیانه) ترسیم کرده است.

سهم قصیده‌های جامی و اهمیت آن‌ها در تاریخ آق‌قویونلو، همراه با مسأله زبان با مفاهیم دینی و فلسفی آن نیز ضرورتی بود که محققان آسیای مرکزی در اوایل دهه ۱۹۶۰ در مورد این مسأله اطلاعاتی را گردآوری کردند.

مقاله‌ای که به زبان پشتو نوشته شده به برداشت جامی از زبان، به طور دقیق‌تر در شرح او بر





کتاب کافیه ابن الحاجب، با نام *الفوائد الضیائیه* می‌پردازد. این شرح تأثیر زیادی در آسیای مرکزی و خاورمیانه داشته‌است، شاید بیش از هر نوشته دیگری و به نوبه خود توسط محققانی مانند شاگردش عبدالغفور لاری و بعداً توسط عصمت الله سمرقندی (د. ۱۰۰۹ق. / ۱۶۰۰م.) مطرح شد. از آن طرف، دودچودو کارامشویف^۱، زبان‌شناس اهل دوشنبه، کوشید تا عملکرد جامی در زبان، به‌ویژه واژگان خاص عربی و عبارت‌شناسی فارسی را بر اساس آثار نظری و شعری او تحلیل کند.

اگر محققان شوروی بر بُعد مذهبی اندیشه جامی تأکید نمی‌کردند، دست کم شرح جامی را شاعران ترک‌زبان به تفصیل بیان می‌کردند. غفور غلام، نویسنده مشهور ازبک، بررسی مختصری در مورد نویسندگان نزدیک به عصر جامی یعنی لطفی، سهیلی، آصفی، بنایی و البته نوایی انجام داده‌است. او همچنین از ترجمه‌های متأخر به ترکی در خوارزم سده نوزدهم یاد می‌کند.

دو مورخ ادبیات آسیای میانه، باتیرولیخوجهایف^۲ و شریف شکوروف ارجاعات کمتر شناخته شده‌ای به جامی را در میان نویسندگانی مانند شاعر سده شانزدهم پاشا خواجه بن عبدالوهاب خواجه، فرهنگ‌نویس سده هجدهم، محمد خاکسار و بسیاری از شاعران سده‌های نوزده و اوایل بیست (گلخانی، معدن، فرقت، ناقص و دیگران) از روسیه و ترکستان چین مورد مطالعه قرار دادند.

محور دوم

- در محور دوم که عنوان «ترجمه اسلام و تصوف» را با خود دارد، این مقالات آمده‌است:
 - سجّاد رضوی^۳ در کتاب حاضر مطلبی را با عنوان «قبل از درگیری صفوی و عثمانی، جامی و فرقه‌گرایی در ایران و عراق تیموری» ارائه داده‌است. وی با استفاده از معلومات زندگی‌نامه‌ای، پیوندهای جامی و فرقه‌گرایی در ایران و عراق تیموری را بازتعریف می‌کند.
 - چاد جی. لینگ‌وود^۴ در مقاله‌ای با عنوان «تجارت مروارید برای تسبیح، قصیده‌های جامی در ستایش سلطان یعقوب و اهمیت آن‌ها در تاریخ آق قویونلو» تأثیرات معنوی قصیده‌های جامی و اهمیت آن‌ها برای تاریخ آق قویونلو را آشکار کرده‌است.
 - ارطغرل اوکتین^۵ در این مجموعه مقاله‌ای دارد با عنوان «عبدالرحمن جامی و سنت

1. Dodxudo Karamshoev

2. Boturxon Valixujaev

3. Sajjad H. Rizvi

4. Chad G. Lingwood

5. Ertuğrul Ökten





- زبانی عثمانی، فلسفه زبان و علم الوضع». اوکتن یک قدم جلوتر گذاشته است و مطلب وی، شامل مطالعه «فلسفه زبان» در چارچوب نظریه معنا (علم الوضع) تهیه شده که چنین بحثی در سنت زبانی عثمانی نیز قابل دریافت است.
- الکسی خیسما تولین^۱ در این مجموعه مقالات، مطلبی با نام «بیان جامی در تألیف انیس الطالبین» نوشته است. نویسنده در این مقاله به بررسی کتابی پرداخته که جامی برای احاطه دیدگاه‌های متفاوت در نقشبندیه به نقل از مرشد اولیه خود شیخ محمد پارسا تدوین کرده بود.
- حوا فویل بو پیرونک^۲ در مطلبی با عنوان «شرح رباعی جامی در وحدت وجود، ادغام آموزه اکبریان، رویکرد نقشبندی و رباعی عرفانی فارسی» با به تصویر کشیدن تصویری مشابه از یک صوفی مصلح، شرح جامعی از رباعیات جامی در زمینه وحدت وجود همراه با آموزه‌های اکبریان، رویکرد نقشبندیان و رباعی عرفانی فارسی‌زبانان را به وضوح در یک اثر خاص توضیح می‌دهد.
- پل ورمسر^۳ با نوشتن مقاله‌ای تحت عنوان «بازآفرینی لویح جامی اثر حمزه فنصوری» سهم خود را در تدوین این کتاب بجا آورده است. وقتی به مسائل دینی و فلسفی می‌رسیم، متون ظاهراً مشهور جامی و یا درباره آن، شایسته پژوهش‌های تاریخی بیشتری است. وی در این مطلب، نه تنها بر ترجمه بلکه بر بازآفرینی لویح جامی اثر حمزه فنصوری محقق بزرگ و صوفی سده شانزدهم تمرکز دارد.
- الکساندر پاپاس^۴ با نگارش مطلبی با عنوان «دینداری فردی و مسلمان بودن در کتاب‌های طبقات جامی، نوایی، لامعی و دیگران»، نسخه‌های ترکی عثمانی و جغتایی نصحات‌الانس را به عنوان ابزارهای روایی ترسیم دینداری فردی و مسلمان بودن در آسیای مرکزی، آناتولی و بالکان می‌خواند.
- ییمینگ شن^۵ در مقاله خود «جامی و آثارش در چین خاص» درباره متون در چین، یک مطالعه متنی مقایسه‌ای کامل انجام می‌دهد تا نشان دهد که چگونه در ترجمه رساله‌های تصوفی جامی به اصطلاحات کنفوسیوسی، بودایی و تائوئیستی استناد شده است.



1. Alexey Khismatuln

2. Ève Feuillebois - Pierunek

3. Paul Wormser

4. Alexandre Papas

5. Yiming Shen

۶. «اصطلاح عام» شامل چین خالص ترکستان (سین کیانگ) و تبت و «اصطلاح خاص» کشور چین امروز است.



محور سوم

محور سوم کتاب، عنوان «فرا تر از خاتم الشعراء»، اشاره به لقب خاتم النبیین پیامبر اسلام (ص) دارد که از اوایل سده شانزدهم به جامی داده شده است. شاعران آسیای میانه و ایرانی به عنوان اولین خوانندگان این شاعر، ابیات او را به شیوه‌های مختلف بازنویسی کردند تا پایان به آغاز یک سنت ادبی باشد. شعر روایی یوسف و زلیخا، نشان‌دهنده یک مورد خاص است، به این معنا که حجم و تنوع استثنایی از ترجمه‌ها یا نسخه‌هایی را به زبان‌های عامیانه مانند زبان بنگالی برانگیخته است. سانسکریت، پشتو، گرجی و غیره نیز از شاعر دوره تیموری به عنوان جرقه‌ای برای شعله‌ور ساختن آفرینش‌های ادبی منطقه‌ای و شکل‌گیری زبان استفاده کردند. به رغم شعارهای مکرر شاعر اومانیست، محققان شوروی به میراث شعر و شاعری جامی توجه کردند. در مقاله مختصری رساله عروض او را معرفی کرده و با میزان الاوزان نوایی مقایسه کرده‌اند. در یک قطعه طولانی‌تر استدلال می‌شود که مضامین و تمثیل‌های شعری او وارد فولکلور فارسی/تاجیک و حوزه موسیقی و ادبیات مدرن شده است.

قبل از این صدیق رشتین کارشناس ادبیات پشتو، میراث داستان یوسف و زلیخای جامی را در میان شاعران پشتون به اختصار بررسی کرده و علاوه بر دیگر آثار شعری متأثر از شعر جامی، نسخه‌ای را که عبدالقادر ختک در سال ۱۱۱۲ق. ۱۷۰۰م. نوشته بود، مرور کرده است. دانشگاهیان گرجستان شوروی نیز تحقیقاتی را در این زمینه، از جمله با نشر دو مقاله در ویژه‌نامه یادبود جامی در دوشنبه آغاز کردند. مقاله اول به طور کلی، یادداشتی است درباره تأثیر جامی بر شاعران کلاسیک گرجی و بر دو نسخه گرجی موجود از یوسف و زلیخا که به طور خاص در اواخر سده‌های شانزده و اوایل هفده به دست آمده بود.

در محور سوم با عنوان «فرا تر از خاتم الشعراء» این مقالات آمده است:

- فرانکلین لوئیس^۱ مقاله‌ای را تحت عنوان «ترکیب‌بند و ترجیع‌بند کلیات، استقبال جامی و فانی از سنت غنایی فارسی» نوشته است. وی علاوه بر دیوان‌های هر دو شاعر عصر تیموری، مجموعه وسیعی از متون دیگر، سرگذشت‌نامه‌ها و تذکره‌ها را مورد بررسی انتقادی قرار داده و از این رو گزارش مفصلی از نقش جامی در برداشت و دریافت کتاب ارائه کرده است.

- پل لوسنسکی^۲ در مطلبی با عنوان «کاملاً روان اما به ندرت تازه، استقبال جامی در بین صفویان» در مورد غزلیاتی که به استقبال از غزل‌های جامی در میان صفویان رواج یافته بود، تحلیل‌های تطبیقی را ارائه می‌دهد. او شرح زنده‌ای از آنچه در این

1. Franklin Lewis

2. Paul Losensky



- دوره از نظر اضطراب‌های شاعرانه در مورد سرنوشت متضاد دیوان با توجه به خطرات احتمالی وجود داشته بیان کرده‌است.
- مارک توتانت^۱ در کتاب حاضر با ارائه مقاله‌ای تحت نام «ارزیابی تأثیر جامی بر نوایی، بررسی‌های موردی خردنامه اسکندری و سد اسکندری» در پی ارزیابی تأثیر جامی بر شعر نوایی است. وی با دقت بیشتری نشان می‌دهد که چگونه یکی از برجسته‌ترین معماران سنت ادبی ترکی، گسترش اخلاق فارسی و آموزه‌های صوفیانه نقشبندی را تصور می‌کرد.
 - تیبو د هوبرت^۲ در مقاله‌ای زیر عنوان «محبت‌نامه‌های اصلی: یوسف و زلیخای جامی در بنگال، سده‌های ۱۶ تا ۱۹ میلادی» به بررسی و تحلیل دریافت یوسف و زلیخا به ویژه در جنوب آسیا می‌پردازد. در مورد نسخه‌های متأخر بنگالی که توسط او به عنوان «محبت‌نامه‌های اصلی» مورد بحث قرار گرفته، منشأ قرآنی شعر جامی در این مثنوی با دیگر ویژگی‌های دینی آن بررسی شده تا بر آموزه‌های اخلاقی داستان تأکید شود.
 - عایشه ع. ایرانی در نوشتاری با نام «خیمه‌های تازه عشق، بازخوانی یوسف و زلیخا از منظر شاه‌محمد صغیر در بنگال قدیم» تحلیل مفصلی از بازآفرینی مفهوم عشق در تخیل نویسندگان مسلمان پیشامدرن بنگال شرقی ارائه می‌کند.
 - لوتر اوبروک^۳ مطلبی با نام «کاتاکاوتوکای^۴ شریوارا و کیهان‌شناسی، ترجمه و سرنوشت یک متن در سلطان‌نشین کشمیر» را تدارک دیده‌است. وی کاتاکاوتوکای شریوارا را که منظومه یوسف و زلیخای معروف جامی را به زبان سانسکریت ارائه می‌کند، برجسته می‌سازد. او معتقد است که شریوارا، یوسف و زلیخا را ترجمه نمی‌کند بلکه آن را به شکلی بنیادی دگرگون می‌سازد. از منظر فرهنگ ادبی سانسکریت، انتخاب منبع اسلامی آن قدر نادر است که گویا در مسیر بزرگ تاریخ ادبی سانسکریت منحصر به فرد باشد.
 - رایان پرکینز^۵ با تهیه مطلبی تحت عنوان «بخشش جواهر، یوسف و زلیخا در زبان پشتو» انتقال نسخه خطی یوسف و زلیخا به زبان پشتو را دنبال می‌کند و در مورد اهمیت سیاسی انتقال این متن در دوره شکل‌گیری هویت ادبی پشتو در اواخر هند مغول پرسش‌هایی را مطرح می‌کند.

1. Marc Toutant

2. Thibaut d'Hubert

3. Luther Obrock

۴. نامی منتخب برای منظومه یوسف و زلیخا در زبان سانسکریت

5. Ryan Perkins





- ربیکا روث گولد^۱ با مقاله‌ای با عنوان «شیرین‌کردن زبان سنگین گرجی، در جهان گرجی - فارسی» به جامی در زمینه‌های منطقه‌ای در مورد چندمعنایی شعر فارسی آن روزگاران در دنیای زبان گرجی و در مجموع زبان فارسی، ترجمه‌های ادبی را مورد بحث قرار می‌دهد تا پیامدهای سیاسی گزینش و ترجمه گرجی منظومه‌های فارسی از جمله یوسف و زلیخای جامی را توسط سلطان گرجستان تهمورث خان گرجی یا «تیموراز یکم»^۲ (۱۶۰۵ - ۱۶۶۳) در دوره تیموری برجسته کند.

در توضیح بیشتر این اثر آمده است: در عنوان اصلی پروژه، «ادبیات جهانی؛ جامی در دارالاسلام و فراتر از آن»، ابتدا این فضا را با استفاده از اصطلاح عربی دارالاسلام که درک حقوقی از جهان مسلمان را بیان می‌کند، تعریف کردیم. از آن جایی که این پروژه به استقبال مسلمانان از آثار جامی محدود نمی‌شد، ما همچنین اشاره کردیم که از طریق زمینه‌های مذهبی متعدد (مسیحیت، شیوائیسم، وایشنویسم، کنفوسیوس، تائوئیسم) این آثار به فراسوی این حوزه خواهد رسید. در مقالات مختلف این مجلد خواننده با روش‌های دیگری برای تعیین حوزه‌هایی که متون جامی در آن‌ها منتشر شده است، مواجه می‌شود.

شاید در هسته همه مشارکت‌ها، پیش‌نیاز آشنایی با سواد عربی - فارسی مطرح باشد. هر نویسنده‌ای در مقطعی از زندگی خود در این مجلد به بحث نشست و از طریق الفبای عربی به حوزه سواد و اصول اولیه صرف و نحو و عروض عربی دست یافته است. از طریق این چارچوب معرفتی، ادبا با زبان فارسی به عنوان یک زبان ادبی آشنا شدند. گسترش آثار جامی، ایجاد فضایی بود که در آن سواد عربی - فارسی پرورش می‌یافت. جامی و محیط اطرافش کاملاً از وجود چنین فضایی آگاه بودند. این شاعر و صوفی هرات از مداخله و نوشتن در اساسی‌ترین جنبه‌های سواد عربی - فارسی خودداری نکرد. در صفحات آتی، استدلال خواهیم کرد که طرح آگاهانه طراحی شده برای استقبال از آثار جامی بر چندزبانی و هم بر چشم‌اندازی از حوزه فرامنطقه‌ای بر انتشار متون و شهرت او متکی است. زمانی که این پروژه را شروع کردیم متوجه شدیم که مطالعه زندگی و آثار جامی مورد توجه محققانی قرار گرفته است که انرژی قابل توجهی را صرف مطالعه آثار خود جامی یا معاصران او کرده بودند. آثار این دانشمندان هرات همچنان الهام‌بخش پایان‌نامه‌هایی بوده است که بلندپروازانه می‌کوشیدند تا تمام آثار او را پوشش دهند تا گزارشی یک‌پارچه از زندگی فکری او ارائه کنند.

1. Rebecca Ruth Gould

۲. تهمورث خان گرجی یا «تیموراز یکم» پادشاه گرجی بود که از ۱۶۰۵ تا ۱۶۴۸ م. بر کاخ و نیز از ۱۶۲۵ تا ۱۶۳۳ م. بر کارتلی در گرجستان حکم راند. وی فرزند ملکه کتابیون معروف به کنوان شهید بود و در دوران حکومت خود با نفوذ دولت صفوی به مقابله پرداخت و در نهایت در ۷۴ سالگی در زندانی در استرآباد درگذشت. او شاعری چیره‌دست و از دستداران شعر فارسی بود، منظومه‌های فارسی لیلی و مجنون، گل و بلبل و شمع و پروانه را نیز به زبان گرجی ترجمه کرده بود.



در نهایت، شخصیت چندبُعدی جامی و اصلاح خودآگاه قوانین ادب فارسی به عنوان بیان یک حوزه چندزبانه جهان‌وطنی، الگویی است برای انواع پاسخ‌های فرامنطقه‌ای و کارکردهای ادبی - فرهنگی که در کتاب مورد بحث به آن‌ها مفصل پرداخته شده است.^۱

